

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Sayı: 7 • Haziran 2023 • 93-114
Issue: 7 • June 2023 • 93-114

Evrimsel Din Psikolojisi Perspektifinden Hayatta Kalabilme Ögesi Olarak Din

Religion as an Element of Survival from the Perspective of
Evolutionary Psychology of Religion

Tevhide Demirel

Yüksek Lisans Öğrencisi
Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
E-posta: tevhidemirel@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7025-997X
Gaziantep / Türkiye

MA Student
Kahramanmaraş Sütçü İmam University
Institute of Social Sciences
E-mail: tevhidemirel@gmail.com
Orcid: 0000-0002-7025-997X
Gaziantep / Turkey

<https://doi.org/10.59379/tdpd.1202612>

Türk Din Psikolojisi Dergisi
Turkish Journal for the Psychology of Religion

Makale Türü • Article Type	Araştırma • Research
Geliş Tarihi • Received	11 Kasım 2022 • 11 November 2022
Kabul Tarihi • Accepted	25 Mayıs 2023 • 25 May 2023

Ö z e t

Din, insanlığın dününden bugününe hayatını şekillendiren en önemli unsurlardan biridir. Din, her tür coğrafyada bambaşka tarihlerde ve birbirinden son derece farklı insanlar için ortak bir payda olmuştur. İnsanlığın varlığının bir uzantısı olarak ortaya çıkan din ve inançlar, farklı form ve içerikler barındırarak insanlığı etki altına almıştır. Sayısız etki alanı içeren dinin insanlığın gelişimi ve uygarlık olma serüveninde önemli bir yapı taşı olduğu yadsınamayacak bir toplumsal gerçekliktir. İnsanlık, tarihsel serüveninde topluluklar halinde örgütlenmeler kurmuştur. Bu örgütlenmeler özellikle farklı din mensupları arasında kimi zaman yıkıcı, ayrıştırıcı sonuçlar doğursa da dinler genel mahiyette toplumların bir arada huzur ve güven içerisinde yaşamasını öngören hüküm ve ilkeler içermişlerdir. İnsanların avcı toplayıcı toplum yapısından uygarlaşmış toplum yapısına geçişinde din güçlü bir etkiye sahiptir. Doğa kendi iç bütünselliğinde uyum, denge ve ahenk içerisinde. Canlılar ona adapte olabildiği, uyum sağlayabildiği sürece yaşamlarını güven içerisinde sürdürebilirler. Dinler genelde insanları, özelde mensuplarını bir araya getirip topluluklar halinde güven içerisinde yaşamalarına olanak tanımıştır. Nitekim bireylerin ve toplumların doğada ve toplumsal yaşamda güç ve hâkimiyet kazanabilmeleri için onları bir araya getirebilecek bir itici güce ihtiyaçları vardır. Güçlü olanın hayatta kalabildiği doğa yasalarına göre din doğaya adapte olmayı sağlamıştır. Çalışmanın amacı, insanın doğaya adaptasyon sürecinde dinin etkisini incelemektir. Bunun için İnsanın doğaya adaptasyonu, evrim, Evrimsel Psikoloji, Darwin'in Evrim Teorisi konunun izahiyeti açısından önemlidir. Yeni bir fikrin kavram, kuram, önemli düşünürlerin fikirleri ekseninde çıkarım yapılması sistemi gözetildiği için genel olarak kaynak tarama yöntemi kullanılmıştır. Bu noktada konuyla ilgili literatür büyük önem arz etmektedir. Araştırma konusu ile ilgili kaynaklar toplanmış, daha sonra toplanan bu bilgiler evrimsel din psikolojisi perspektifince değerlendirilmiştir. Bu makalede hayatta kalabilme unsuru olarak din konusu üzerine var olan literatür bilgisi taranarak bir değerlendirme yapılmaya çalışılmıştır. Bu çalışma ile dinin doğaya adapte olabilmede etken olma problemi ele alınmıştır. Dinin yaşamın sürdürülmesinde önemli bir etken olduğu çıkarımıyla evrimsel din psikolojisi literatürüne yeni bir bakış kazandırılmıştır.

A n a h t a r K e l i m e l e r

Din psikolojisi • Adaptasyon • Doğal seçim • Evrim
İşlevselcilik

A b s t r a c t

Religion is the most crucial element that has shaped human life from the past to the present. Since the emergence of humankind, religion and beliefs have been intertwined with its existence. It is an undeniable social reality that religion, with its various forms and contents, has influenced humanity, encompassing numerous domains. Religion has served as a fundamental building block in the development and journey towards civilization. It has acted as a common denominator for diverse individuals across different geographies and periods of history. Throughout its historical trajectory, humanity has organized itself into communities. Although such organizations have sometimes resulted in destructive and divisive consequences, religions, in general, have contained principles and provisions that aimed at facilitating peaceful and secure coexistence among societies. Religion has wielded a significant influence during the transition from a hunter-gatherer societal structure to a civilized one. Nature inherently operates in harmony, balance, and cohesion. Living beings can sustain their lives securely as long as they adapt and harmonize with nature. Once this harmony is established, initially on a mental level and subsequently on a spiritual one, individuals become aware of the conditions, and life can become more favorable. Religion has exerted a profound impact, both as a cause and an effect, on the perpetuity and survival of life. Throughout humanity's historical journey, the coexistence of individuals and communities has been facilitated by religion, leading to the acquisition of power and dominion. Religion has brought individuals together, enabling them to live in communities founded on trust and security. Consequently, religion has gained power, dominance, and ultimately emerged as a significant factor in survival. In accordance with the laws of nature, where the strong prevail, religion has adapted to nature. Thus, individuals and communities have required a propelling force capable of uniting them to acquire power and dominion. Religion has fulfilled this role, uniting its adherents and fostering a communal existence rooted in trust. Religion has gained power, dominion, and ultimately emerged as a vital component for survival. This adaptation to nature has resulted in dominance and has facilitated the evolution of societies, leading to their transformation into civilizations. This study aims to explore the influence of religion on humanity's adaptation to nature. By doing so, it contributes a new perspective to the literature on evolutionary psychology of religion.

K e y w o r d s

Psychology of religion • Adaption • Natural selection
Evolution • Functionalism

Giriş

Din, çalışmanın kilit taşıdır. Farklı coğrafyalar, yaşam biçimleri farklı inanç, ideoloji ve dinleri beraberinde getirmiştir. Her devirde din, insan yaşamı için büyük bir yere sahip olmuştur. Tarihsel süreçte insanlar onu yaşamakla beraber onunla ilgili farklı düşünceler de geliştirmişlerdir. Dinin ana gayesi insan hayatında düzen, ilke, kural, sistem, disiplin vermek belirli bir yaşam stili oluşturmaktır. Bunu yaparken insanın duygu düşünce ve beklentilerini eğilimlerini dikkate alır. Dini pratikler ritüeller uygulayış noktasında insanın tüm fonksiyonları iş birliği içerisinde dirler. Din ne salt düşünce ne sadece ne de uygulamadır. İnsan kişiliğinin bütünüdür bir uygulamasıdır (Hökeleki, 2016: ss.46-47). Dini anlamadan insanı, yaşamı, varoluşu ve bilhassa konuyu anlamak mümkün değildir. İnanç varoluşla paralel bir düzlemde ilerlemiştir. Yaşam serüveninde insan, duygu düşünce ve inançlarıyla yaşama adapte olmuştur. Dinin varoluşsal açıdan insan için önemi yadsınamaz. Birey topluma yönelik aidiyetini din, inanç ve değer yargılarıyla gerçekleştirmiştir. Bireydeki psikolojik, bilişsel ve pek çok alanda din önemli etki alanları içerir. Kendinden güçlü bir varlığın himayesinde güvende hisseden insan, din ve inanç kalıplarını gelişim ve tekamül sürecinde beraberinde getirmiştir.

Dinin özünün ne olduğu, nereden geldiği sorusuna cevap verebilmek için psikolojik süreçler dikkate alınmalıdır. Din psikolojisi inanan bireydeki psikolojik süreçleri betimleyici bir şekilde tasvir etmiştir. Din psikolojisinin yeni bir alt disiplini olan Evrimsel din psikolojisi ise canlılığın geçirdiği evrim ve bununla birlikte ondaki bilişsel, psikolojik süreçleri inceler. Evrimsel din psikolojisinin kapsamı altına giren hayatta kalabilme ögesi olarak din konusu ise psikoloji içerisinde dindarlık ve adaptasyon ilişkisini anlamlandırmada yüksek önem arzeder.

Doğa, insan ve din iç içedir. Doğayı ve insanın var olduğu çevreyi tanımadan insanı tanımak ve anlamak mümkün değildir. Zira her canlı türü kendi habitatında doğasını yaşar. Doğanın ve canlılığın, değişimin tarihi olan evrim, adaptasyon ve doğal seçim canlılığın kökeni için bakılması gereken ilk konular olacaktır.

a. Evrim, Adaptasyon ve Doğal Seçim

Adaptasyon, en basit ifadesiyle uyum sağlamak demektir. Varyasyonları çevreye daha uyumlu hale getiren beceriye, doğal seçim sürecine adaptasyon denir. Doğal seleksiyon sürecinde başarılı olmuş, hayatta kalabilmiş canlıda evrimsel olarak uyumlu olma özelliği mevcuttur. Adapte olabilen canlıda seçilime destek sağlayan seçici özelliklere ve

becerilere adaptif (uyabilen) özellik denir. Adaptif olabilmek ile Adaptasyon kavramı karıştırılmamalıdır. Adaptif özellik adaptasyon için süreç, adaptasyon ise sonuçtur. Adaptasyon, evrimin ve Evrimsel Psikoloji'nin ana kavramlarından biridir. Adaptasyon türlerin habitatında başarılı olmasını sağlayan kalıtsal değişikliklerdir (Bakırcı, 2018).

Doğal seçim sürecinde canlının hayatta kalabilmesi için uyum sağlaması, adaptif bir yapıya sahip olması gerekir. Uyum başarısı canlının türünün sürdürülebilmesinde ve çeşitlenmesinde önemlidir. Yaşam döngüsünde çevre değiştikçe var olan canlı popülasyonları da değişir. Var olan popülasyondaki canlılar seçilmeye ve elenmeye başlar. Varyasyonlar arasında seçilenler daha yüksek adaptasyon gösterenlerdir. Daha avantajlı özelliklere sahip olan adaptif bir yapıya sahip olan tür yaşamını kolaylıkla sürdürülebilir. Uyum becerisi geliştiremeyenler ise talihsizdirler. Seçim gösterenler avantajlıdır gelecek nesillere gen aktarımında bulunabilirler. Daha kolay hayatta kalıp ürerler. Elenen grup geleceğe genlerini aktaramaz. Bir türün uyum sağlayıp sağlayamama durumu canlının genotip ya da fenotip bir özelliğine bakılarak anlaşılır. Yani türün genlerinde yahut fiziksel özelliğine bakılarak adaptif yapıda olup olmadığı anlaşılır. Şayet çevre şartları iyi tanımlanırsa bu durumda özel olarak gözlem yapıp o canlının uyum süreci hakkında bilgi edinilebilir. Nesnel biçimde canlının uyumlu mu, değil mi olduğunu anlayabilmek için canlının yaşamı, üreme sayısı, yaşam süreci detaylı gözlem yapıp yaşamından sonra bir sonuca ulaşılabilir. Bu uyumluluk durumu durağan değil hareketli, aktif, türün yaşamı boyunca sosyal ortamıyla sağladığı etkileşimin bir genelidir. Adaptasyon fiziksel bir form, gen değil süreçtir (Bowler, 2003).

Doğal seçimle evrimini tamamlayan canlılar, evrim sonrası adaptasyona uğrarlar. Canlılık özellikleri evrimleştiği sürece adaptasyonun mümkün olduğu söylenir. Adaptasyon evrimin konusudur, evrimle doğrudan bağlantı içersindedir ve evrim olmadan spesifik bir anlam taşımaz. Evrimin çatısı altında yer alan bir alt başlıktır. Adaptasyon için evrim kaçınılmazdır. Her adaptasyonun evrimleştiğini söylenebilir fakat evrimleşen her özelliğin adaptasyona uğradığı söylenemez. Adaptasyon varsa mutlaka evrimleşme vardır. Ve canlı seçim türlerinden 'Doğal Seçim' ile evrimleşmiştir. Diğer seçim türlerinden cinsel seçim sonucuyla evrimleşen her canlı mutlaka adaptasyona uğrar denilmez. Genetik aktarım nedeniyle gerçekleşen evrim adaptasyon kabul edilmediği görüşü kabul görmektedir. Nitekim canlıdaki uyum sağlayıcı bu özellikler ile canlılar hayatta kalabilmeyi sağlarlar (Martin, 2010).

Evrimsel biyoloji terminolojisinde farklı canlı türlerine varyant, mutant veya çeşitler denir. Bunların bi kısmı uyum sağlayıcı beceriye sahipken bi kısmı adaptif değildir. Adı geçen bu çeşitler arasındaki ilişki bazen karmaşık olabilir. Fakat adaptasyon ile karmaşıklık birbirinden ayırmak gerekir. Adaptasyonun sağlanması için karmaşık olma zorunluluğu yoktur. Adaptasyonun amacı karmaşıklık meydana getirmek değildir. Canlılar sayısız türün değişim ve gelişim alanına açıktır. Bu duruma evrimleşebilirlik denilir. Adaptasyon süreci birikimli olarak ilerler, yeni eklemeler yaptığında yıllar sonra tekrar geçmiş haline dönmeyebilir. Yani ilk ve orijinal olan özellik adaptasyon sonucunda asimile olabilir. Uyum sağlayıcı değişimlerle birlikte birikerek ilerleyen adaptasyon sürecinde tür tanınmayacak değişim formlarına girebilir.

Theodosius Dobzhansky, evrimin biyoloji için yüksek bir öneme sahip olduğunu belirttikten sonra adaptasyona ilişkin üç farklı kavram tanımlaması yapar. Bunlar: Adaptasyon, adaptiflik ve adaptif özelliktir. Adaptasyon, Bir türün bulunduğu yaşam alanına daha elverişli ve uygun yaşamasını sağlayan evrimsel süreçtir. Adaptiflik ise bir canlı varyasyonun o habitatta hangi ölçüde yaşamını sürdürebildiğidir. Yani adaptasyon seviyesi, adepte olma düzeyidir. Bu ikisinden farklı olarak adaptif özellik, canlı türünün evrimsel süreçte yaşadığı adaptasyon süreci sonucunda meydana gelen yaşamda uyum sağlama becerileridir. Adaptasyonun bir sonucu, verisidir. Hayatta kalma, canlılığını sürdürebilme olanağını arttıran özellikler adaptif özelliklerdir (Wang, 2014).

Adaptasyon konusunda bilinmesi gereken bir diğer konu Adaptasyon-modifikasyon ilişkisidir. Modifikasyon bilindiği üzere canlıda çevrenin yaşam koşullarının etkisiyle meydana gelen genlerle ilgili olmayan yaşamsal değişimlerdir. Çevre koşulları canlının fenotipini etkileyebilir fakat bu durum gen yoluyla gelecek nesillere aktarılamaz dolayısıyla modifikasyon kalıcı olmayan değişimlerdir. Bireyin hayatı ile sınırlı olup belli bir faktöre bağımlı olarak ortaya çıkar. Faktör ortadan kalktığında modifikasyon sona ermiş ve başa dönülmüş olur. Evrim tanımının altına girmezler; gelişimsel, geçici değişimlerdir. Oysa adaptasyon evrimin bir ürünüdür ve aktarım yoluyla kalıcılığını sürdürür. Adaptasyonlar fenotipik plastisite, aklimasyon ya da öğrenme değildirler. Yani canlının farklı ortamlarda hayatta kalmak için geliştirdiği beceriler, canlının yaşadığı süreyle kayıtlı olan geçici dönemsel farklılaşmalar, çevreden kaynaklı olgunlaşan değişimler değildirler. Bilakis kalıtsal, süreççerisinde belirlenen özelliklerdir (Ceylan, 2021).

Adaptasyon konusunda yapılan başka bir yaklaşım ise mevcut yaşamda gelişen pek çok özelliğin adaptasyonun evrimleşmesiyle

oluşturduğudur. Beş parmak sayısına sahip olmamız, ten rengimiz, hücrelerimizimizin işleyişi vb. pek çok özelliğimiz uyum sağlayıcı bir evrimsel mekanizmadır. Bu durumun hayvanlar habitatında da örnekleri mevcuttur. Baykuşların keskin görebilme yetenekleri, yarasaların sesleri işitmeye yönelik hassasiyet kabiliyetler vb. bunlar canlıların doğada üstünlük sağlayabilecek gensel aktarımlardır. Doğadaki bu ve benzeri özelleşmeler türlerinin atalarından aktardığı genlerin adaptasyonudur. Adaptasyon genler arasında üstünlük ve seçim yarışı ortaya çıkarak güçlü gelemeyen türleri eleyip yok oluşuna sürükler. Türlerin bugün yok olma sebepleri arasında en belirgin adaptif özellik sağlayamamalarıdır. (Price, 1980).

Adaptasyon ile Evrimsel Biyoloji yakın olup adaptasyon, Evrimsel Biyoloji'nin üzerine çalışma yapılmış kısımlarıdır. Evrimsel Biyoloji literatüründe adaptasyona yakın olup birbiriyle karıştırılan bazı kavramlar vardır bunlar: Takas ilkesi, mimikri(taklit), karşılıklı evrim, kamuflaj, eksaptasyon (ön adaptasyon), niş inşası, kemer üstü dolguları, körelmiş işlevini yitirmiş organlardır. Adaptasyonla ilgili en belirgin ayırım adaptasyonun bir evrimsel süreç olup evrim olmadan anlaşılamayacağıdır. Sonuç olarak adaptasyonlar doğal seçim yoluyla olan evrimsel değişimlerdir. Evrim konusunun bir alt başlığı olan adaptasyon kavramı evrimden bağımsız anlaşılabilir.

Evrim kavramı, süreç içerisinde yaşanan değişim demektir. Evrim genel mahiyette farklı alanlar için söz konusu olabilir örneğin; dünyanın evrimi, kültür evrimi, kimyasal evrim gibi. Evrim aniden olmayan zaman içerisinde doğal rutin dengesinde, kendiliğinden ve varlığı sürekli olarak gerçekleşen değişim sürecidir. Evrim, niceliksel ve niteliksel olan değişimlerin her ikisini de kapsar. Yavaş yavaş, ağır ağır, evre evre gerçekleşir. Burada konu kapsamında bahsedilen evrim, canlı varyasyonunda görülen biyolojik evrimdir. Bir Biyoloji terimi olarak evrim, canlı türünün diğer canlı türleri arasında bir ayırım yapılmasını sağlayan biçim ve yapı bakımından oluşan değişim, gelişim süreçlerinin tamamıdır. Popülasyon içerisindeki genetik dağılımının asırlar içindeki seçim baskısıyla değişmesi, evrim sürecinin bir parçasıdır. Modern bilim için evrim olmazsa olmaz bir konu alanıdır.

Evrim düşüncesinin tarihsel sürecine bakıldığında 19. yüzyılda canlı dünyasında ve insan sosyal dünyasında evrim fikri belirmiştir. Bu düşüncenin ortaya çıkması Jeoloji ve Biyoloji alanında gerçekleşen bir gelişme olarak adlandırılırsa da bu fikrin ortaya çıkma âmili daha ziyade toplumun sosyal ortamıdır. Zira bir düşüncenin gelişmesi o toplumun sosyal ortamından bağımsız gerçekleşemez. Yüzyıllar geçtikçe toplumlar

yüksek düzeyde gelişme ve ilerleme kaydetmişlerdir. Bu gelişme ve ilerlemeye istinaden insan zihni de yeni fikirleri hazmedebilecek bir hazır bulunuşluğu içermiştir. Hızla gelişen ve ilerleyen dünyada değişim fikri daha dikkat çekici hale gelmiştir. Evrim düşüncesinin ortaya çıkışındaki sosyal ortamda teknik ve zihinsel yaşanan değişimler, canlı türleri arasında seyreden değişim süreci olan evrim düşüncesinin anlaşılmasında uygun bir zemin oluşturmuştur. Sosyal çevrenin etkilerini de içinde barındırarak evrim fikri, ilk etapta biyolojinin alanı içerisinde ortaya çıkmış biyoloji içerisinde biçimlenerek canlılığın yapı taşı olmuştur. Biyoloji alanıyla bilim literatürüne dahil olan evrim fikri, canlı dünyasında günümüzde bir faraziye değil olayların dayandırıldığı bir argümantasyon ve gerçeklik oluşturmuştur (Boran, 1948: 60).

Evrım konusu yeni dönemde üzerine çokça konuşulan konular arasında yer almaktadır. Evrim Teorisi genellikle Darwin ile anılsa da Darwin'den yıllar evvel bu görüşe mensup önemli düşünürlerin mevcudiyeti dikkatten kaçmamaktadır. İlk olarak Amerikalı bilim tarihçesi 1874 yılında John William Draper tarafından İleri sürülen bu argümana göre evrim düşüncesine geçmişten beri gerek Müslüman, gerek Müslüman olmayan farklı düşünürler tarafından denilmiştir. Cahız ve İbn-i Miskeveyh bu düşünürler arasındadır. Draper, Cahız ve Miskeveyh özelinde teistik evrimin tarihsel kökeni meselesini ana mekanizmasına yerleştirmiştir. Antik Çağlar'dan ortaçağ İslam düşüncesine kadar Darwin öncesi modern döneme değin evrimin kendisi yahut mekanizmalarına ilişkin açıklamaların var olduğu düşüncesi Müslüman düşünürler tarafından ifade edilen bir iddiadır (Kaya, 2022: 19).

Teistik ve tarihsel evrim fikrinden ayrı olarak yaşamın bir tarihi olduğu göndermesi biyolojik evrim tanımlaması içerisinde gerçekleşir. Seçilim yarışındaki canlılar ortak bir atadan gelerek evrimleşmesiyle ilgili düşünce yüksek kitlelerce kabul görmüştür. Geçen zamanla beraber ise değişim çeşitlenmiştir. (Taslaman, 2007: 13-15). Evrim ve değişim kavramları sıklıkla birbirini yerine kullanılan ifadelerdir. Aralarında bir takım benzerlikler olduğu gibi farklılıkları da birbirinden ayırmak gerekir. Evrim bir değişim sürecidir. Fakat her değişimin yer aldığı durumda evrimden bahsedilemez. Değişim daha geniş bir perspektifte ele alınmış evrim ise daha spesifik bir değerlendirmeye tabidir. Değişim ve değişim türleri önceki haline çevirilebilir. Ama evrim geriye çevrilemez bir değişimdir. Evrim daha soyut değişim daha somut bir anlam içerir. Değişim, tarihi olayların kronolojik sıralanışı gibi içeriklere sahipken Evrim tarihi ve coğrafi olaylar izole, mücerrret bir zaman olgusu sıralamasıdır. Evrim mukayeseler ile sıraya koyulur. Değişim bir olayın eskiden olduğundan farklı bir hale gelme sürecidir. Evrim ise yapısal bir

değişimdir (Boran, 1943: 62). Bu hususta evrim ve değişim birbirine zıt ya da alternatif kavramlar değildirler. Evrim yoktur değişim vardır gibi indirgemeci ifadeler bilimsel olarak geçerli ifadeler değildirler. Önemli olan aradaki farklılıkları ayırt ederek görmezlikten gelmeden, bilinmezliğe sürüklemekten meseleyi anlamaktır.

Biyolojide yer alan evrim düşüncesi ilk olarak Darwin ile ortaya çıkmamıştır. İlk kullanan kişi Darwin olmasa da Darwin ile beraber evrim, çarpıcı ve sistematik bir hüviyet kazanmıştır. Darwin'den önceki Biyoloji araştırmaları yaşamla alakalı bir birbiriyle doğrudan bağlantıları olmayan bilgiler birikimiydi. Darwin, bu karmaşık süreci, kendi içinde yapılandırıp sistematikleştirdi. Bu noktada Biyoloji'nin bir dil bilgisini inşa etti. İlk evrim düşüncesi, felsefe ve doğa düşüncesi mimari olan Antik Yunan kültüründen gelmiştir. Antik Yunan Evrim fikri Darwin'in evrim düşüncesine çok benzer formda olmakla beraber Darwin, geçmiş kadim birikimleri derleyip geliştirerek günümüz modern evrim kuramıyla biyoloji alanının katkıda bulunmuştur. Ayriyeten biyolojinin temel gündem problemlerin anlaşılmasına yardımcı olan Darwin'in evrim kuramı, bilimsel ampirik verilemlerle birlikte biyolojik ve organik evrimin açıklayıcısı olmuştur (Boran, 1943: 62).

Kendi döneminin bilim ve koşulları çerçevesinde kuramını geliştiren Darwin ve öncesinde yer alan evrim düşüncelerinde sorulan iki soru ortaktır. Bunların ilki canlıların kökeni nedir ve canlılar dünyasındaki çeşitlilik nasıl ortaya çıkmıştır?, ikincisi gerçekleşen değişim ve çeşitlenmeyi, türleşmeyi sağlayan yöntemler mekanizmalar nelerdir? Soruları olmuştur. Darwin bu ve daha fazla soruyu cevaplandırmak adına evrim kuramı geliştirmiştir. Onun evrim düşüncesinin ana savunusu günümüzde bilim mecralarınınca kanıtlanmış, canlılar dünyasında var olan değişim süreçleridir. (Schultz, 2001: 203)

Genel bir değişim süreci anlamını da kapsayan evrim, canlılıkla birlikte makinalarda da gerçekleşmiştir. İnsan evrimine benzer bir formda iddia edilen makinelerin evrimi sürecinin unsurları da doğal seçim ve varoluş mücadelesi olmuştur. Butler tarafından ortaya koyulan makinelerin evrimi düşüncesine göre, rekabet alanında avantaj kazanmak gayesiyle mucitler farklı, yeni makineler icat ediyorlardı. İcat edilen yeni makineler bir rekabet içerisinde önceki makinelerden farklı yeni yaşam koşullarına göre özellikler geliştiriyorlar ve şartlara daha fazla uyum sağlayıp eskilerin elenmesini sağlıyorlardı. Canlılarda işleyen sürecin bir kopyasıymış gibi görünen bu durum bir adaptasyon mekanizmasını dönüştürüp netice olarak ihtiyaçları karşılayamayan uyum sağlayamayan eski makineler tıpkı doğada uyum sağlayamayan canlılar nesli tükenen varlıklar gibi yok oluyorlardı. Bu düşünce daha ileri bir versiyona

taşınıp canlılarda geçirilen evrim sürecinden daha hızlı bir şekilde makinaların evrim geçiriyor olduğu düşüncesi Butler tarafından benimsenmiştir. Yapay zeka teknolojisi ile tasarlanan bu makinaların insan zekasının bir replikasyonu olduğu ve kendi oto kontrol mekanizmalarına sahip şekilde üretildiği bilinmektedir. Bu zeka ile işlenen kendi kontrolünü kendi elinde bulunduran makinaların zaman içerisinde insanların evriminden daha hızlı bir gelişim gösterip insanları etkisi altına alabileceği uyarısında bulundu. Nitekim gelişen teknoloji ile birlikte insanlar makinalara bağımlı onlarsız yaşamını geçiremeyecek hale geliyorlardı. Bu ilerleyen gelecekte güç ve hakimiyin makinalarda olup insanlığı ele geçirme tehlikesini içinde barındırıyordu. Makinaların bilinçli evreye geçce bilmelerini çok az bir sınırı kaldığını ifade eden bilim tarihçisi Butler, bu gelişim sürecine karşı bir güvenliğin olmadığından bahsetmiştir (Schultz, 2001: 204).

Evrim teorisinin kurucu olan Charles Darwin'in teorisi, yeryüzündeki canlı formları arasındaki çeşitliliği açıklama iddiasında bulunan biyolojik bir teoridir. Yaygın olarak bilinen evrimcilik görüşünden farklı spesifik bir teoridir. Burada kast edilen felsefi anlamda evrimcilik düşüncesi değil biyolojik Evrim Teorisidir.

Darwin Evrim Teorisi'ni insan ve hayvanlar arasındaki benzerliğe dikkat çekerek başlatmıştır. Teorisinde hayatta kalma unsuru dediği doğal seçilimin öneminden sıklıkla bahsederek canlılığın evriminin basit yaşam formlarından geldiğini argümanlar vererek sıraladı. Teorisi çıktığı dönem ve sonraki süreçler için sarsıcı bir etkiye sahip olmuştur. Düşürlere göre; 'Hiçbir bilimsel devrim daha evvelki alışkanlıklarımızı fikirlerimizi değiştirme açısından Darwin'in kuramıyla karşılaştırılmaz. Darwinci evrim teorisi derin şekilde kendi varlığımız ve özümüze ilişkin algıları ve bilimin işaret ettiği benzer sorular karşısında bir devrim yaratmamıştır. Biz kimiz, buraya nasıl geldik, diğer canlılarla ilişkimiz nedir?' (Zimmer, 2014)

Darwinci kuram yalnızca üstün bir açıklama gücüne sahip olmakla kalmayıp ekonomikliğin güç dolu bir zerafet, dünyanın en unutulmaz başlangıç mitlerinde bile üstün gelecek şürsel bir güzelliğe sahiptir. ' (Dawkins, 1995).

Zaman içerisinde Darwinci devrim, dünya üzerindeki her eğitilmiş insanın aklında ve kalbinde emin rahat bir şekilde yerini alacaktır. Lakin bugün Darwin'in ölümün üzerinden asırlar geçmesine rağmen, hala onun parmak ısırtan çıkarımlarla dolu ifadelerin tam olarak hazmedebilmiş değiliz.'(Dennett, 1995).

Evrim teorisini en yaygın savı insanların milyar yıl önce tek hücreli bir ortak atadan türediğidir. Bu atadan ortaya çıkan varyete ve değişimler canlılığa ilişkin açıklamalar sunar. Bu değişimlerin genel adı olan evrim, değişimlerin genlerle mutasyona uğrayıp doğal seleksiyon yoluyla güçsüz olanların elenip güçlülerin hayatta kalmasıyla açıklanır. Evrimin Canlılığın başlangıç noktasına yaptığı vurgu, canlılığın kökenine dair olan Evrim Teorisi'ni oluşturmuştur. Yaşayan bir canlı türü olarak canlılığın başlangıcını bilmek varoluşsal bir gereksinimdir. Bu gereksinim bir biyoloji öğrenme gereksinimi değil, bir hayat amacı bulmaya kadar giden manevi ruhsal bir gereksinimdir.

Darwin'in en önemli eserlerinden olan türlerin kökeni kitabında teorisinin temellerini atmıştır. Ona göre bir insan ve diğer canlılar arasında bilişsel anlamda çok keskin farklılıklar yoktur. Darwin bu durumu açıkça ifade ederek 'insan ve gelişmiş memeli hayvanlar arasında zihinsel yeterlilikleri açısından belirgin bir farklılık yoktur.' demiştir (Darwin, 2017).

Darwin'in teorisi hayvan psikolojisi duygularına hız kazandırdı. Darwin'den önce bilim dünyasında hayvan psikolojisiyle ilgili detaylı çalışmalar yapılmamıştı. Buna gerek duyulabilecek bir sebebi yoktu. Hayvanların bir ruhu olduğu onları anlayarak insanı daha iyi anlayacağımız fikri Darwin ile başlamıştı. Öncesinde Descartes'in söylemi üzerine çıkarılan yargıya göre; hayvanlar gelişmemiş canlılardı ve gelişmiş bir canlı olan insanla ortak özellikleri yoktu. Hayvanlar bir nevi ruhsuz otomatlardı. Türlerin kökeni bu yargıları tam anlamıyla değiştirecek yıllar boyu üzerinde araştırma yapmaya değer sarsıcı tespitlerde bulundu. Darwin bu kitabında gelişmemiş canlıların haz ve acı yaşadıklarına mutluluğu ve mutsuzluğu hissettiklerine rüya gördüklerine ve belirli sınırlı bir noktada düşünme gücüne sahip olduklarına dikkat çekmiştir (Schultz, 2001: 217).

Darwin kuramını oluştururken, insan ve diğer canlılardaki duyguların bedensel olarak ifade edilmesi üzerine yoğun araştırmalar yaptı. Canlılardaki temel duyguları gösteren jest, mimik ve beden görünümelerindeki değişimlerin evrim literatürüyle anlaşılabilceğini öne sürdü. İnsan ve hayvan duygularını evrimin konusu olarak ele aldı. İlk basımını 1872 yılında kaleme aldığı 'İnsanlarda ve Hayvanlarda Duyguların İfadesi' isimli kitabında duyguların, bedensel olarak ifade edilmesinin geçmiş zamanlarda yaşama ilişkin fonksiyonel amaçları karşılayan davranışların aktarımlarının belirtisi olduğunu ispat etmeye çalıştı. Duygusal ve davranışsal olarak nükseden bu kalıntılar geçmiş zamanlarda canlıların pratik yaşam ihtiyaçlarını karşılamasını sağlıyordu (Darwin, 2021).

Evrim mekanizması içerisinde, bilişsel etkenlerin payı yüksekti. Darwin çalışmalarında, insan ve diğer canlıların zihinsel tepkilerine sık sık yer veriyordu. Evrim teorisi içerisinde bilinç ve zihin faaliyetlerini içeren bu konumlanmadan ötürü psikoloji literatürü, evrimsel bir bakış açısını kabul etmiştir. Zihin olmadan canlılığın olmayacağı zihinsel faaliyetlerin canlılar arasında güç ve rekabet unsuru haline geleceği gerçeği Darwin'in kuramında bilişselliğe odaklanmasını sağlamıştır. Evrimsel Psikoloji'nin oluşmasına kapı aralayacak bu süreçte Darwin'in zihin faaliyetleri üzerine yaptığı araştırmanın etkisi büyüktür (Schultz, 2001).

Dini camia evrim teorisini yorumlama hususunda farklı paradigmalara sahip olmuştur. Kimileri bu teoriye bir yenilik farklı bakış açısı olarak yaklaşırken kimileri mevcut dini kabullerine bir saldırı ve ateizm aşılması olarak bakmışlardır. Mevcut inançlarının yaratılış hikayesine çelişik bir formda olduğunu düşünen bu kitle Darwin Teorisini kabul edersek yaratılışı ve tanrıyı reddetmiş oluruz. 'Diyerek aralarında negatif bir kolerasyon olduğunu iddia etmiştir. Hristiyan teoloji Evrim Teorisini tanrının kendi sırlarını açığa vurmasının imkan dahilinde bir durum olmayıp bu iddianın bir yanılsama safsata olduğunu savunmuştur. Bu tip Din evrim çelişkisi tartışmaları uzun yıllar şiddetle devam etmiştir. Darwin ise dönemindeki bu tip tartışmalardan uzak durup teorisin oluşturmaya, araştırma yapmaya çevresine aldırış etmeksizin devam etmiştir.

Evrimin vazgeçilmez bir parçası olan doğal seçim, doğada sosyal çevreye adapte olan canlıların hayatta kalıp uyum sağlayamayanların elenmesi yasasıdır. Doğa güç ve uyum temelli işler. Bu doğal seçim genlerden genlere aktarılan kalıtsal bir forma sahiptir. Doğada dinamik bir değişim vardır. Yaşamda canlılar arasında sürekli mevcut olan bu hayatta kalma süreci canlılar arasında mücadele, rekabet ve çatışma unsuru oluşturmıştır. Çevresel zorluklara başarıyla uyum sağlayabilen türler, genlerini gelecek kuşaklara aktarma şansını elde edebilirken uyum sağlayamayanların türlerinin yok olması doğanın acımasız bir yasasıdır. Thoms Malthus'un kaleme aldığı Nüfusun İlkeleri Üzerine Bir Deneme adlığı esere göz atan Darwin onun çalışmasından da esinlenerek doğada güç ve kurnazlık yaşam verir demiştir. Malthus bu durumu eserinde 'Melankoli Rengi' tabiriyle tanımlamıştır. Malthus'un aldığı ilhamla Darwin güç ve uyumun yaşam sebebi olacak nitelikteki genişletmesini Doğal seçim kavramsallaştırmasıyla ortaya koydu (D. Schultz & S. Schultz: 2001).

Doğal seçim yasasına göre canlılar fenotiplerine göre hayatta kalıp kalamayacakları farklılık gösterir. Doğal Seçim yasası evrimin ana

mekanizmalarındandır. Bir canlı popülasyonun çağlar boyu kalıtsal özelliklerinde yeralan değişimleri süreçleri kapsar. Evrim canlılardaki değişim ve gelişim demektir. Doğal seçim ise canlıların evrim sürecinde başarılı olup olamamalarıyla ilgilidir. Türlerin farklı ortamlara adapte olup hayatta kaldığı durum doğal seçim yoluyla evrime bir örnektir. Darwine göre; doğal seçim ilerleyen seyrinde değişim yasasıyla beraber hayatta kalma becerilerini yavrularına aktaran genler, bu becerileri geliştirerek bu üstünlük sağlayan değişiklikler yavrularda ebeveynlerden daha ileri bir seviyede gözlenebilecektir. Bu değişim süreci gelecek kuşakları kapsayacak geniş bir türler arası farklılığın açıklaması olabilir (Darwin, 2017).

Doğal seçim canlılığın sürdürülebilmesi için önemli olmakla beraber tek evrim mekanizması değildir. Darwin bu fikri savunurken Lamarckian'ın hayvanların nesiller boyunca öğrendikleri tecrübelerle edindikleri şekil değişimleri öğretisine de inanmaktadır.

b. İşlevselcilik ve Evrimsel Psikoloji

İşlevselcilik ilk etkileri İngiltere olup Amerika'da kurumsallaşmıştır. Onu kurumsallaşma süreci Psikoloji'nin geliştiği dönem ile paraleldir. İşlevselci yaklaşım 1850'den bugüne gelen uzun tarihsel seyri içinde pek çok düşünceden bilginden etkilenerek kuramını zenginleştirmiş farklı bakış açılarıyla genişletmiştir. Yapısalcılıktan farklı olarak diğer çevrelerden istifadeyle yapılan bu zenginleştirme işlevselci düşüncenin gücünü korumasına ve yavanlaşmamasına katkı sağlamıştır. İşlevselci yaklaşımın etkilendiği ilk bilginler Sir Francis Galton ve Charles Darwin'dir. Onların hayvanlar üzerine yaptığı incelemeler insan yaşamı için bilgilendirici ve işlevli bir etki uyandırmıştır. Hayvan davranışıyla insan davranışı arasındaki benzerlikler işlevselcilerin dikkatini çekmiş ve kuramlarında istifade etmişlerdir. Yapısalcı Ekol'ün mümessillerinden Wundt ve Titchener bilincin fonksiyonunu, hayvan davranışı hayvan psikolojisi üzerine yapılan incelemeleri Psikoloji çalışma alanına dahil etmemiştir. Fonsiyonu, hayvan davranışları ve ruh halleriyle ilgili çalışmaları psikoloji merceğine alma görevi Amerikan psikologlarınca gerçekleştirilmiştir. Amerikan Psikoloji Derneği olan APA, psikolojide genel mahiyette işlevselci yaklaşımı temel almıştır. Bireyin dış koşullara Adaptasyonuna yardım edip destek sağlayan değişkenler üzerine durması; bilincin işlevleri, öğrenme test etme ve algı üzerine yaptığı çalışmalar, İşlevselci perspektiften baktığına kanıt oluşturur.

İşlevselci düşünce için istifade edilen ilk bilgin şüphesiz teorisiyle dönemi sarsmış, kendinden sonrada etkisini sürdürecektir olan Charles Darwin'dir. Bilişsel adaptasyon sürecini anlamlandırabilmemiz için

evrim düşüncesinin mimarı olan Darwin'in Psikoloji literatürüne nasıl giriş yaptığını incelememiz gerekmektedir. Darwin psikoloji literatüründe işlevselci düşünce merceği tarafından incelenmiş eksik olan kısımlara katkıda bulunup kendisinden sonra gelen düşünürler için ilham kaynağı olmuştur. Onun canlılığın kökeniyle alakalı yaptığı çalışmalar batı uygarlığında sarsıcı etkiye sahip olmuştur. Mevcut zamandaki psikoloji ve psikologlar Charles Darwin'den yüksek düzeyde etkilenmiştir. Psikanalizin kurucusu olan Freud bunun örneğidir. Çağdaş Amerikan düşüncesi Darwin'den etkilendiği kadar başka hiçbir düşünce kuramından etkilenmemiştir. Bu denli etkiye mazhar olması onun evrim teorisini oluşturan yaşamdaki çarpıcı değişim anlayışıdır. Bu fikrin geçmişe yönelik uzantıları Milattan önce 500'lü yıllara kadar dayanmaktadır. Darwin'den daha önce Lamarck tarafından 1809 yılında hayvan davranışları üzerine kalıtsal değişkenler, canlının çevreye yönelik uyum süreci (adaptasyon), canlının yaşam döngüsü içinde değişime uğrayacağı fikri ifade edilmiştir. Bu esasında evrimin davranışsal bir formülasasyonudur. Ve bu fikirler Darwin'in Evrim Teorisini ilk yapı taşlarını oluşturmuştur. Araştırmacılar ve bilginler günümüzde örneği olmayan şuan ki var olan canlılara benzemeyen eski canlı türleri keşfetmişlerdir. Bu fosil ve kemik parçalarından anlaşılacağı üzere bu canlı türleri geçmiş zamanlarda yaşamış fakat şuan nesli tükenen geçmiş canlı türleriydi. Geçmişte farklı canlılar var olmuştu ve yaşam döngüsü değişimseldi. Yaşayan canlı çeşitleri var oldukları andan bu güne pek çok değişime uğramışlar kimileri hayatta kalmayı başarıp türünü farklı varyasyonlarla gelecek nesillere taşıyabilmiş kimileri ise yok olmuştu. Bu keşifler esasında canlılığın değişken bir süreç izlediğini ve evrimi bilim dünyasına kanıtlamıştır (Schultz, 2001: 70).

Darwin ve evrim fikrinin Psikoloji literatürüne girmesiyle yepyeni bir alan doğmuştur: Evrimsel Psikoloji. Evrimsel Psikoloji, evrim teorisinin bir uzantısı olarak ortaya çıkmıştır. Teoriye göre tüm canlılar ortak bir atadan türerler. Ortak ataya sahip olan bu canlılar canlılık özellikleri bakımından ilişki içerisinde olup benzerlik göstermeleri kaçınılmaz bir durumdur. Benzerlik gösteren davranış kalıpları nesilden nesile aktarılır. Bu aktarımlar yalnızca biz insanlarda olmayıp diğer memeli canlı türlerinde de yer alır. İşte Evrimsel Psikoloji bu aktarımla ilgilenir. Darwin'in 'Türlerin Kökeninden sonra yayınladığı 'İnsanda ve Hayvanda Duyguların İfade Edilmesi' adlı eserinde insanlar ile diğer memeli canlılar arasında yeralan kızgınlık, üzüntü, kıskançlık, hayal kırıklığı gibi duyguların benzerliğinden bahseder. Neslini devam ettirmek isteyen canlı türleri mevcut çevresel koşulları aşmak zorundadır. Tüm canlı türlerinin paylaştığı çevresel koşulları paylaşan canlılar ekolojik ortama

uyum sağlamalıdır. Evrimsel Psikoloji'nin konusu algı dil bellek vb psikolojik süreçleri içerir.

Yüzyıllar içerisinde düşünürler psikoloji literatürüne Darwin'in ideoloji ve anlayışından hareketle bir düşünce akımı nasıl oluşacağını cevabını vermeye çalıştılar. Yaptıkları paletler sonucunda Darwin'in psikolojiye dokunduğu iz olan Evrimsel Psikoloji ortaya çıkmıştır. En genel anlamda Evrimsel Psikoloji tüm psikoloji içinde çatı alan olarak bilinen ana sistemdir. İnsanı organizması ve onun doğurduğu davranışların evrimsel süreçlerin bir sonucu olduğunu öne sürer. Ve insanı daha geniş bir kapsamda ele alır. Evrimsel Psikoloji canlılar varyasyonunda insanları doğal Seçilimin mahsulü görür. Bu sebeplerden ötürü insanı, doğal dünya ekolojisini yöneten kurallardan ayrı bir varlık olarak kabulemez. İnsanı kendi habitatu bağlamında ele alır. (Geher, 2006) Hiçbir şeyin kendiliğinden olmayacağı gibi insan zihni ve davranışları ilkeler ölçüsü ince rastgele değil belli bir düzen ve amaç içerisinde gelişmiştir. İnsanı anlamak için onun canlılığın tarihine, ilk kökenine gidip ele almak bilimsel ölçülere uygun bir bakış olacaktır. İnsanı incelerken evrimsel geçmişini de inceleyip bu geçmiş perspektifinden insanı çözümlmek Evrimsel Psikoloji'nin öngördüğü bir yaklaşımdır. Darwin Türlerin kökeni adlı kitabı onun evrim düşüncesini, evrim teorisini ve Evrimsel Psikoloji'yi anlamak için başvuru kaynağı olacaktır.

Seçilim vurgusuyla teorisini açıklayan Darwin kitabının son sayfalarında şöyle demiştir. “Gelecekte daha mühim araştırmaları açık alanlar görüyorum. Psikoloji Spencer'ın şimdiden attığı temelle, zihni güçlerin ve hizmetlerin yavaş ve aşamalı olarak kazanılmış olmasının gerekliliğini, güvenle oturtulabilir. Bu şekilde insanın kökeni ve tarihi daha çok aydınlatacaktır” (Darwin, 1970: 468). Darwin'in bu sözlerini, Evrimsel Psikoloji'nin ilk tohumları olarak kabul edilebilir.

c. Yaşamı Sürdürülebilme Ögesi Olarak Din

İnsanı dindar olmaya iten şey nedir? Bu soruya verilecek pek çok cevap mevcuttur. Sosyal psikoloji bizim din ve inanaçlarımızın çevre ve sosyal etkiyle biçimlendiğini iddiaeder. Sosyal psikolojinin ilkesi insanın toplum içerisinde ya da özel kişisel yaşamında insanlarla yan yanayken yahut ayrıyken fark etmeksizin hepimizin toplum tarafından biçimlendirilmiş konumlarımız, rollerimiz olduğudur. Bu roller ile birlikte referans gruplarının ortak etkisiyle belli normatif kalıplara ve örtük bir baskıya maruz kalırız. W. Shakespeare'nin de söylediği gibi 'Dünya bir sahne ve biz insanlar tüm erkek ve kadınlar yalnızca oyunculardır.' Yaşamın betimlendiği bu sosyal dramada izleyiciler referans grupları, rol

belirleyicileri olabilirler. Belirlenen senaryolar rollerimizi nasıl oynayacağımızı bize söyler. Bu toplumsal roller ve grupların müşterek baskısı dini yaşamımızı da içerisine alacak şekilde neye nasıl inanmamız gerektiğini bize sosyal yolla öğretir. Toplumun fertleri inanan dindar bireyler olmaya sürüklenmesi Freud, Marx bakış açısıyla emeğin ve içgüdünün suitsimal edilmesiyken kimi psikologlara göre bir dine mensubiyet aksine sağaltım sağlayacak, sosyal aidiyet ve beraberinde huzur getirmektedir.

Sosyal etki bizim kim olduğumuza kimliğimize yaşam biçimimize yüksek oranda yön verir. Bakış açımızı, düşünme biçimlerimizi, tercihlerimizi, isteklerimizi etkiler. Burada bahsedilen şey yalnızca sosyal etki bunu başarır anlamına gelmemelidir. Bireyin dini, salt sosyal etkiye elbette indirgenmemelidir. Dini yalnızca sosyal kültürel bir etki olarak karar verdiğimizde bireysel tercihin olmadığı sonucuna götürüp bunun önem ifade etmemesi durumu, dinlerin iradeye verdiği önemle çelişir. Bu durumda indirgemeci olmaktan ziyade sosyal etki ve bireysel içgüdü, seçimlerin işbirliği içerisinde olduğunu kabul etmek bilimsel bakış açısına daha uygundur. Sosyal öğrenme kuramının kurucusu olan Bandura'ya göre kişilerin sahip oldukları kavram, davranış, yaşam biçimleri karşılıklı olarak çevreleriyle belirleyici olduğuna göre birey ne doğrudan bağımsız tüm davranışlarına kendileri yön veren özgür failler ne de yalnızca sosyal ortamlarının kontrol alanında yeralan güçsüz bağımlı kişiliklerdir. Etkileşimci görüş Bandura'nın belirleyici üç yol görüşü dinin sosyal etki konusunda tıkanıdığı noktalarda açılacağı çözümler üretmiştir. Sosyal etkinin basit düzeyde olduğu anlarda felsefi bir düşünsellik ile çözümler üretebilmiştir (Schoenrade, 2017: 55-56).

Bireyin dinsel yaşamını gerçek tecrubesini yüksek oranda sosyal bir etkinin ürünü ise peki toplum kişilerin neden bir dine ait olmasını ister? Modern düşünceye büyük katkıları olan Sigmund Freud ve Karl Marx aynı cevabı verirler: kontrol. Şimdi sırasıyla Marx, Freud ve Campbell'in dinin sosyalleştirici etkisiyle ilgili fikirlerini inceleyelim.

'Din Afyondur'. Değişikle dine olan tutumu bilinen Marx dini toplumu pasifizeeden bir uyuşturucu madde olarak görür. Marx'a göre hiyerarşileri kontroleden zengin gruplar fakirleri, baskılanmış grupları kendi güdümlerinde tutabilmek için dini araçsal olarak kullanmışlardır. 'Din kalpsiz dünyanın kalbi, ruhsuz şeylerin ruhudur.' (Marx, 1964). Marx kişinin baskılandığı bu değerleri dine atfettikçe belli bir kabulleniş içerisinde olacaklarını ümit ve beklentilerini yitirip yaşadıkları durumu kadere atfedebileceklerini söylemiştir. Ona göre dini içerikler fakirliğin ve otoriteye boyun eğmenin erdem olduğunu öğütleyip bireyler üzerindeki

hakimiyeti genişletmiştir. Bunun mukabilinde ölüm sonrası yaşamda zenginlik ve mutluluk vaat ederek canlılığı pasif hale getirir uyuşturur. Gücü elinde bulunduran kitlenin dini değerleri suistimal etmesi halk için kötümser bir gelecek vaat eder.

Freud, 'Bir Yanılsamanın Geleceği, ve Uygarlığın Hoşnutsuzluğu' isimli eserlerinde dinin toplumsal ve sosyal etkisini ele almıştır. Marx gibi Freud da dinin sosyal baskıda önemli rol oynadığını fark etmiştir. Lakin Freud dinin yaşamsal izdüşümlerini daha geniş çerçevede ele almıştır. O, dini; bir yanılsama, toplumda yıkıcı etkiye sahip bir güç ve bireyin doğasında negatif eğilimleri kontrol etmeyi sağlayan bir mit olarak düşünmüştür. İçerisinde yer aldığı I. Dünya savaşı süreci Freud'u çok etkilemiştir. Ona göre insanın doğasındaki yıkıcı eğilimler, çatışmalar, kaos ve şiddet temayülü medeniyetlerin inşasına zarar vermiş omurgasını zedelemiştir. Bu çatışmalarda arabuluculuk rolünü din yapmıştır bir nevi hakem rolü üstlenmiştir. Ona göre dini ilizyonlar bu dünyada zevk ve hazzın yaşanmasına ket vurup hazzı öldükten sonraki hayata öteleyerek insanda gelecekte daha iyi şeylerin olacağına dair umut geliştirmesini sağlar. Bu umut ve geleceğe atf insanı sabra daha evcil ve uyumlu olmaya sevk ederek medeniyetler için oldukça önemli katkı sağlamıştır. Fakat Freud dini yaptığı katkıya zıt biçimde dinin insanlarda bağlanmaya neden olup sorgusuz itaat düşünme fonksiyonların yitirilmesi gibi olumsuz dönütler de verdiğini ve sonuç olarak dinin nihai amacı yerine getirmede başarısız olduğunu iddia etmiştir (Schoenrade, 2017).

Campell'e göre ise din: Bireysel içgüdüleri saldırgan eğilimleri kontrol altına alamamış bu süreçte başarısız olmuştur. Freud'a yakın bir çizgideymiş gibi görünen Campell 1975'te APA'da yaptığı konuşmasında iki önemli ayrıntıda Freud'dan ayrı bi çizgide olduğunu göstermiştir. İlki bilimsel argümanlar oluştururken Campell, Antropoloji, Sosyoloji, Psikoloji'ye ilaveten Sosyal Biyolojiden de faydalanmasıydı. İkincisi ise dinin yanılsama düşüncesinin değiştirilmesini düşünürken aynı zamanda dinin toplumsal yaşamda anlamlı, olumlu ve yapıcı olduğunu iddia etmesiydi. Ona göre psikolojik olarak evrim, egosentrik eğilimleri en aza indirmeyi hedeflerken Biyolojik evrim bu eğilimleri ortadan kaldırmak zorundaydı. Campell'e göre din, sosyal evrimimizin bir parçasıdır. Bireysel ve toplumsal yapımızda bulunan bu negatif eğilimleri ortadan kaldırabilecek güç dinde mevcuttur. Dini içerikler içinde yeralan normatif değerler, ahlaki yaptırımlar, kişisel menfaatlerin gözetilmesinden ziyade toplumsal iyilik ve bencillikten izole bir yaşam amaçlamalıdır. Bireyin ve toplumun varlığını koruyup sürdürbilmesinde sosyal ve toplumsal yönlü amaçlara doğru istikametimizi

değiştirmiştir. Özet olarak Campell, insan fıtratında yer alan bencilliğin def edilip kontrol altına alınmasında dini önemli bir alanda konumlandırmıştır.

Marx, Freud ve Campell'in din ile ilgili fikirleri tartışmaya ve eleştiriye oldukça açık olmakla beraber uzlaştıkları ve haklı olduğu husus dinin bireyleri ve kitleri kontrol edebilecek müthiş bir güce sahip olduğudur. Kontrol etme gücü olan din toplumsallaştırıcı sosyal bir etkiyi içerisinde barındırır (Ventis, Batson, Schoenrade 2017).

Bu dūřünürlerin farklı perspektiflerden ifade ettiği üzere din önemli bir güç unsurudur. Bu güçle birlikte dinin yaşamı sürdürübilme olanağı sağlama açısından öne çıktığı bir diğer alan din-ahlak ilişkisidir. Tüm din ve inanışlar bireyin toplumun kendisinden beklediği rolleri ve hakikâtle uyumlu hale getirmeyi sağlayıcı ahlaki ilkeler koyarlar. Herhangi bir dine mensup olan birey zihninde inanç ve ahlaki birlikte konumlandırır. Lâkin ahlaki yaşam dini yaşamın öncesinde insani bir gerekliliktir. Bir dine mensup olmayan kiři güçlü ahlaki ilkeleri yaşayabilir. Bu hususta din ve ahlak arasında güçlü bir etki söz konusu olmakla beraber ahlakın olduğu her alanda din olmayabilir. Fakat dinin olduğu her zaman ahlak yaşamın içkin bir değeridir.

Tüm dinler ahlaklı olabilmeyi ve ahlaklı kişiyi hedef alırlar. Ama ahlak dine zorunlu olarak tabi değildir. Psikolojik bir unsur olarak dini inanç, ahlakı etkileyebilir. İnanç Ahlaklı olmayı teşvik edici bir unsur olarak karşımıza çıkar. Ahlakı yaşamda inanç, bireyin davranışlarında değişimler oluşturabilir. Din, ahlakı yaşayış için güdüleyici bir etkiye sahip olduğuna göre ahlak da dini inanca ve başvurmayı yöneten faktör olabilir. Sebep ve sonuç zinciri içerisinde ahlak ve din kimi zaman bir neden kimi zaman bir sonuç olmuştur. Burada dikkatten kaçmaması gereken detay, ister sebep ister sonuç oluştursun din ve ahlak koyduğu kurullarla bireyin topluma uyumlu olmasını sağlarlar. Dinin koyduğu bu değerlere uyum sağlayan insanlar mevcut toplumunda ahlaklı, dindar kabul edilir. Bu ilişkinin beraberinde bir güç, üstünlük ve hakimiyet getirir. Bizim burada vurgulamak istediğimiz husus bireyin ne yaptığında ahlaklı dindar olacağı değil bunların bir sonucu olarak dinin ve ahlakın yaşama kazandırdığı etkidir. Ahlaklı olan toplumlar olmayanlara nazaran tabiata ve sosyal çevreye daha kolay adapte olmuşlardır.

Din ve din ile doğrudan irtibatla olan ahlak, bireyin doğada, sosyal yaşamda uyumlu, güçlü olup hayatta kalabilmesine katkı sağlamıştır. Hayatta kalmayı destekleyici bir unsur olarak din, öğütlediği ahlaki normlar vesilesiyle evrimsel olarak bireyin adaptasyon sürecine destek sağlamıştır.

S o n u ç

Dinin yaşamın pek çok alanına nüfuz edip domine edici bir rol üstlendiği etki alanı mevcuttur. Bunlardan ilki bireyler arasında oluşturduğu sosyalleşme ve toplumsal etkidir. Din sayesinde birey, sosyal örgütlenmeler kurup bunu sürdürülebilir yaşam tarzına dönüştürmüştür. Avcı toplayıcı toplum yapıları tabiatı işleme faaliyetleri gerçekleştirmişlerdir. Bu faaliyetler sonrası insanlar arasında ilişkilere bağlı olarak; mülkiyet, iş bölümü, organizasyonlar, genel hatlarıyla ekolojik münasabetler sistemi değişmiştir. İnsanoğlunun doğayla kurduğu ilişkilerde ve bunlardan doğan insanlar arası ilişkilerde evrimden bahsedilebilir. İnsanların sosyal organizasyon ve örgütlenmeler kurması problemleri daha sıklıkla gündeme getirmiştir. Sorunları çözebilmek için insanların huzur ve barış içerisinde yaşamalarını öngörecektir değerlere ihtiyaçları vardı. Bu hususta din insanların huzur, güven ve barış içerisinde yaşamlarını sürdürebilmelerine olanak tanımıştır.

Din insanların varoluşsal sorunlara yönelik çözüm mekanizması sunan bir anlam sistemidir. İnsanların birbirleriyle kurduğu ilişkilerde, davranışlarda kılavuzluk edip yaşamı en ideal olması gereken şekilde formülize eder. Din normlar koyarak doğru- yanlış ilkelerini sunar. Homosapiense doğru olan gelişim sürecinde insanın fiziksel ve bilişsel yapısı ilerledikçe dini düşünce ve tasavvurları da değişmiştir. Bunun akabinde ahlaki yapılarında da değişim ve gelişim söz konusu olmuştur. Bu hususta ahlak ve din iç içedir. Ahlaka uygun olan dine, dine uygun olan ise ahlaka uygundur. Burada bir doğrusal kolerasyon söz sonusudur. Din ve ahlakın kesiştiği nokta; her ikisi de insan yaşamında doğru, hakikat, iyilik gibi normatif yaşam değerlerini öğütlemesidir. Din ahlaklı olmayı, ahlak ise toplum nezdinde üstünlüğü getirir. Ahlaklı üstünlük evrimde ve seçim yasasında şanslı olup hayatta kalmayı sağlayan bir artı değerdir.

Bireyin iç dünyasını gözden geçirdiğimizde İnsanın yalnızca kültürün pasif bir taşıyıcı ve toplum inanç değer yargılarının içerisinde doldurulduğu cam kaplar olmadığı gerçeğiyle karşı karşıya kalınır. İnsan, doğan olgunluğa doğru gelişen ve ölen aktif bir organizmadır. İnsanın fiziki, entelektüel ve psikososyal gelişimi için inançlar ve din muhtemel yaşama elverişli imkanlar sunar. Jean Piaget'in söylediği gibi çocukluk dönemindeki bilişsel gelişim, yaşamdaki değişimler üzerinde dramatik bir etkiye sahiptir. Gelişim süreçlerinde yalnızca birçok şeyi yeni öğrenmeyiz, düşünmenin yeni yollarını keşfetmiş oluruz.

Yapılan fonksiyonalist din tanımlamalarının da gösterdiği üzere din, varoluşsal problemlerle başa çıkabilmek adına hem neden hem sonuç rolü üstlenmektedir. Yaşam amacı nedir?, Başkalarıyla ilişkiler

doğal düzene en uygun olacak biçimde nasıl sürdürülür, ölüm gerçeğiyle nasıl baş edilir? İnsan doğada nasıl ayakta kalır? Tüm bunlar ve çok daha fazla soru din sayesinde cevaplandırılabilir. Din insanın içinde yer alan anlam boşluğunu doldurup yaşam motivasyonu sağlar. Tüm bu sorulara cevap verebilme yetisi dinin kendine özgü olduğunu, yaşam üzerindeki gücünü, kognitif etkisini gösterir. . Dinin bu köklü geçmişi, birey için pek çok etki ve değişimi meydana getiren bir yaşam dinamiği olmasını sağlamıştır. Bireyin toplam kişiliğine, sosyal hayatına hem bir cevap hep bir destek sağlar. Dini ritüeller adapte edilebilen uygulamalardır. Bu uyumlulukları hem genetik, hem kültürel hem de evrimsel olarak devamlılıklarını arttırır. Ayrıca dini düşünceler ve ritüeller, insanların daha işbirlikçi ve prososyal olan toplumlarda olmayanlara göre daha çok açığa vurulur. Dayanışma içerisindeki guruplarda yaşamının uyum sağlayıcı faydaları olduğu düşünülür. Bunun sebebi dayanışmanın gurubun büyümesine yol açması; bununla beraber gurup üyeleri arasındaki uzmanlaşmanın artmasına yol açmasıdır. Gurup içinde olan bireyler avcılık ve tarım gibi konularda uzmanlaşmayı seçebilirler. Bütün gurup bu ayarlamalardan yararlanır ve yüksek derecede bir dayanışma olmazsa bu gerçekleşmez. İnsanlar gurup içinde düşünmeye, hareket etmeye başlar ve böylece biyolojik olarak adapte olurlar.

Evrimsel yasasının öngördüğü üzere insanın doğaya bağlanması adapte olabilmesi ve doğa ile uyum içerisinde yaşayabilmesi, evrimsel süreçte diğer canlı türlerinden ayrışabilmesi için daha güçlü ve daha uyumlu olması gerekmektedir. Darwin'in kuramsallaştırdığı evrimsel süreç göstermektedir ki doğada daha güçlü ve uyumlu olan canlı türleri hayatta kalabilmiş ve türünü gelecek kuşaklara aktarabilmiştir. Biyolojik ve tarihsel evrimin öngörüsünü tamamlayıp insanın daha adaptif bir yapıya sahip olmasını sağlayan etken burada çalışmamızın ana konusu olan 'din'dir. Din pek çok etki alanlarını içerisinde barındıran bilişsel adaptasyon sürecinin önemli bir unsurudur.

Kaynaklar

Adler, A. (2016). *Yaşamın anlam ve amacı*. (çev. K. Şipal). İstanbul: Say Yayınları

Armaner, N. (1980). *Din psikolojisine giriş*. Ankara: Ayyıldız Matbaa

Armstrong, K. (2017). *Tanrı'nın tarihi*. (çev. O. Özel & K. Emiroğlu). İstanbul: Pegasus Yayınları.

Ayten. A. (2017). *Psikoloji ve din, psikologların din ve tanrı görüşleri*. İstanbul: İz Yayıncılık.

Batson, C., Schoenrade, P. ve Ventus, W. L. (2017). *Din ve birey sosyal psikolojik bir yaklaşım*. (çev. A. Kuşat & A. Taştan). Kayseri: Kimlik.

Bayrakdar, M. (2001). *İslam'da Evrimci Yaratılış Teorisi*. Ankara: Kitabiyat Yayınları.

Bergson, H. (1986). *Yaratıcı tekamül*. (çev. Ş. Tunç). İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.

Bowlby, J. (2009). *Charles darwin, yeni bir yaşam*. İstanbul: Cogito. 60-61, Güz-Kış.

Darwin, C. (2001). *İnsan ve hayvanlarda beden dili*. (çev. O. Tuncay). İstanbul: Gün Yayınları.

Darwin, C. (2017). *İnsanın türeyişi*. (çev. B. Kılıç). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Darwin, C. (2017). *Türlerin kökeni*. (çev. B. Kılıç). İstanbul: Alfa Yayıncılık.

Darwin, C. (2018). *Yaşamım*. (çev. O. Karakaş). İstanbul: Kolektif Yayınları.

Dawkins, R. (1999). *Cennetten akan ırmak*. (çev. S. Gül). İstanbul: Varlık Yayınları.

Dawkins, R. (2002). *Kör saatçi*. (çev. F. Halatçı). Ankara: Tübitak.

Dawkins, R. (2014). *Gen bencildir*. (çev. M. Miller). İstanbul: Kuzey Yayınları.

Forsyth, J. (2017). *Psikolojik din kuramları*. (çev. Mustafa Ulu). Kayseri: Kimlik Yayınları, 321-337.

Francis, D. (1996). *Charles Darwin yaşamı ve mektupları*. (çev. H. Portakal). İstanbul: Düşün Yayıncılık.

Freud, S. (2000). *Bir yanılısamanın geleceği*. (çev. A. Yardımlı). İstanbul: Ezr Yayıncılık,

Freud, S. (2020). *Dinin kökenleri*. (çev. A. Yardımlı). İstanbul: Ezr Yayıncılık.

Freud, S. (2020). *Musa ve tek tanrılı dinler*. (çev. A. Yardımlı). İstanbul: Ezr Yayıncılık.

Freud, S. (2020). *Psikanaliz ve uygulama*. (çev. A. Yardımlı). İstanbul: Ezr Yayıncılık.

Gencer, N. ve Cengil, M. (2022). *Birey, toplum ve din*. Ankara: Çamlıca Yayınları.

Gilligan, C. (2017). *Kadının farklı sesi*. (çev. D. Dinçer, M. Elma & F. Arısan). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.

Hawking, S. (2002). *Ceviz kabuğundaki evren*. (çev. K. Çömlekçi) İstanbul: Alfa Yayınları.

Hawking, S. W. (1998). *Zamanın kısa tarihi*. (çev. S. Say & Murat Uraz). İstanbul: Doğan Kitapçılık.

Horozcu, Ü. (2017). *Din psikolojisi*. İstanbul: Rağbet Yayınları.

Hökelekli, H. (2012). *Din psikolojisi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.

- Hökelekli, H. (2012). *Din psikolojisine giriş*. İstanbul: Dem Yay.
- James, W. (2017). *Dinsel deneyimin çeşitleri*. (çev. İ. H. Yılmaz). İstanbul: Pinhan Yayıncılık.
- Jung, C. G. (1998). *Psikoloji ve din*. (çev. R. Karabey). İstanbul: Okyanus Yayınları.
- Jung, C. G. (2009). *Kırmızı kitap*. (çev. O. Gündüz). İstanbul: Kaknüs Yayınları.
- Jung, C. G. (2013). *Anılar, Düşler, Düşünceler*. (çev. İ. Kantemir). İstanbul: Can Yayınları.
- Jung, C. G. (2020). *Dört arketip*. (çev. Z. A. Yılmaz). İstanbul: Metis Yayınları.
- Karacoşkun, M, D. (2017). *Din psikolojisi el kitabı*. İstanbul: Grafiker Yayınları.
- Kaya, A. (2022). *Darwin'in Müslüman öncüleri, -anokranik bir okumanın felsefi eleştirisi-*. Ankara: Eskiyeeni Yayınları.
- Kayıklık, H. (2003). *İçerik ve kazanım açısından din psikolojisi. Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (Çüifd)*, 3 (1), 1.
- Kırkpatrik, L. A. (2013). *Bağlanma teorisi ve evrimsel psikoloji*. (çev. N. Karslı). *Din Bilimleri Akademik Araştırmaları Dergisi*, 13 (8).
- Mehmet, B. & Vural, M. (2012). Câhız ve Biyolojik Evrimciliğin Doğuşu. *KADER Kelam Araştırmaları Dergisi*, 10 (1), 117-126.
- Monod, J. (1997). *Rastlantı ve zorunluluk*. (çev. V. Hacıkadiroğlu). Ankara: Dost Kitabevi.
- Moorehead, A. (1998). *Darwin ve beagle serüveni*. (çev. N. Arık). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Noah Harari, Y. (2015). *Hayvanlardan tanrılara sapiens*. İstanbul: Kolektif Kitap.
- Otto, R. (2014). *Kutsala dair*. (çev. S. Ghaffari), İstanbul: Altıkkırkbeş Yayınevi.
- Özakpınar, Y. (2000). *Psikolojinin kavramsal yapısı*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- Peker, H. (2016). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları,
- Peker, H. (2016). *Din psikolojisi*. İstanbul: Çamlıca Yayınları.
- Russell, B. (1999). *Bilim ve din*. (çev. H. Yavuz), İstanbul: Cem Yay.
- Taslaman, C. (2016). *Evrimsel teorisi felsefe ve tanrı*. İstanbul: İstanbul Yayınevi.

*Bu makale, yazarın *Bilişsel adaptasyon sürecinde dinin rolü* (2023) başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir.